

З. Шадкам
Ү.Т. Қыдырбаева

ШАҒАТАЙ ТІЛІНЕ КІРІСПЕ

Оқу-әдістемелік құралы

КАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

ӘОЖ 811
КБЖ 81.2(Шағ.)
Ш-17

*Баспаға Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
шығыстану факультетінің
Ғылыми кеңесі және Редакциялық-баспа кеңесі
шешімімен ұсынылған
(№1 хаттама 13 қараша 2019 жыл)*

Пікір жазғандар:

филология ғылымдарының кандидаты, доцент **Е.З. Есбосынов**
PhD докторы **Н. Балтабаева**
PhD докторы **А.Т. Абуова**

Шадкам З.

Ш-17 Шағатай тіліне кіріспе: оқу-әдістемелік құралы /
З. Шадкам, Ү.Т. Қыдырбаева. – Алматы: Қазақ универси-
теті, 2019. – 106 б.

ISBN 978-601-04-4398-3

Құрал шағатай тілінің орфографиялық, фонетикалық, морфология-
лық және лексикалық ерекшеліктерін үйренуге үлкен мүмкіндік береді.

Әр дәрістің сонында түсіндірілген грамматикалық тақырыптарға
сәйкес теориялық және практикалық тапсырмалар берілген. Сонымен
қатар Шағатай дәуірінде жазылған қолжазба еңбектерінен үзінділер
келтіріле отырып, олардың оқылуы және лексикалық мағыналары көр-
сетілген.

Оқу-әдістемелік құралын жоғарғы курс студенттері, магистранттар
мен докторанттарына шағатай тілін үйренуге арналған негізгі оқулық-
тарға қосымша әдістемелік құрал ретінде пайдалануға болады.

ӘОЖ 811
КБЖ 81.2(Шағ.)

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

З. Шадкам
Ү.Т. Қыдырбаева

ШАҒАТАЙ ТІЛІНЕ КІРІСПЕ

Оқу-әдістемелік құралы

Алматы
«Қазақ университеті»
2019

МАЗМУНЫ

Алғы сөз.....	3
1-дәріс	6
2-дәріс	122
Орфографиялық ерекшеліктер.....	122
Дауысты дыбыстардың жазылуы.....	122
Дауыссыз дыбыстардың жазылуы.....	133
Қосымшалардың жазылуы.....	144
Қос дауыссыз дыбыстар.....	144
3-дәріс	177
Фонетика.....	177
Дауысты дыбыстар.....	177
Дауыстылардың үндестігі.....	177
Жуан және жінішке дауысты дыбыстардың үндестігі.....	177
Езулік және еріндік дауысты дыбыстардың үндестігі.....	188
Үндестік заңына бағынатын жұрнақтар.....	19
Үндестік заңына бағынбайтын жұрнақтар.....	19
Дауысты дыбыстардың өзгеруі.....	20
Езулік дауыстылардың еріндік дауысты дыбыстарға айналуы.....	200
Сөз ортасында дауысты дыбыстардың түсіп қалуы.....	21
Дауысты дыбыстардың бірігуі.....	21
4-дәріс	23
Дауыссыз дыбыстар.....	23
Дауыссыздардың үндестігі.....	23
Дауыссыздардың орын алмасуы.....	24
5-дәріс	29
Морфология.....	29
Жұрнақтар.....	29
Есім сөзден есім сөз тудырушы жұрнақтар.....	29
Етістіктен есім сөз тудырушы жұрнақтар.....	32
Есім сөздерден етістік тудырушы жұрнақтар.....	36
Етістіктен етістік тудырушы жұрнақтар.....	38
6-дәріс	43
Сөз түрлендіруші жұрнақтар.....	43

Көптік жалғауы	43
Тәуелдік жалғауы	43
Септік жалғаулары	44
7-дәріс	49
Есімдік	49
Сан есім	50
8-дәріс	54
Үстеу	54
Шылаулар (демеулік)	54
9-10 дәріс	59
Етістіктің жіктелуі	59
11-дәріс	64
Етістіктің шақтары	64
12-дәріс	69
Етістіктің райлары	69
13-дәріс	72
Күрделі етістіктер	72
14-дәріс	79
Сұраулық жалғау	79
Есімше жұрнақтары	79
Көсемше	80
Есім сөз + етістік	81
15-дәріс	84
Шағатай тіліндегі сөздіктер	84
Шағатай тіліне байланысты жарияланған негізгі зерттеу жұмыстары	88
Мәтін талдау	90
Пысықтау сұрақтары	94
Сөздік	99
Библиографиялық тізім	100

АЛҒЫ СӨЗ

Шағатай тілі – XV ғасырдың басынан XX ғасырдың бірінші жартысына дейін Орта Азия түркі халықтары арасында кеңінен қолданылған араб әліпбиіне негізделген ортақ жазба тілге берілген атау.

Кейбір ғылыми зерттеулерде шағатай тілін көне өзбек тілімен сабақтастырады. Алайда орта ғасырда пайда болған түркі халықтарына тән шығармалардың басым көпшілігі аталған шағатай тілі негізінде жазылған. Солардың ішінде қазақ халқының ұлттық рухани мұраларын жаңғырту мақсатында шағатай тілін меңгеру және осы тілде жазылған жазба деректерді зерттеу – басты міндеттердің бірі.

Қазіргі Қазақстан мұрағаттары мен кітапханалардың сирек қорларында сақталған орта ғасырлық әдеби шығармаларды жан-жақты зерттеу және олардың ішкі мазмұнын төл тілімізге аудару жұмыстары қарқынды жүріп жатыр. Шағатай тілінің фонетикалық және грамматикалық ерекшеліктерін үйрену еліміздегі осы уақытқа дейін зерттелмей келе жатқан мұрағат қорларында сақталған қолжазбаларды төл тілімізге аудару жұмыстары үшін өте маңызды.

Бұл еңбек, Қазақстандағы жоғарғы оқу орындарында орта ғасыр түркі жазба жәдігерлерін зерттейтін жас ғалымдарды дайындауда аса қажет әдістемелік оқу құралы ретінде алғаш рет жарық көріп отыр. Ұзақ жылдар бойы осы салада жан-жақты ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілгендігіне қарамастан, осы салада қызығушылық танытатын мамандар үшін, бұрын-соңды мұндай әдістемелік оқу құралы жарық көрмеген. Ұлтымыздың мәдени және рухани жәдігерлерін тереңнен зерттеу, болашақ жастардың еншісінде екендігін ескеретін болсақ, осы салада мықты маман дайындау үшін мұндай бастамалардың бұдан кейін де жалғасын табуы қажет деп есептеймін.

Әдістемелік оқу құралында шағатай тілінің тарихнамасы, әліпбиі, кірме сөздер мен грамматикалық құрылымына тоқталып, грамматикалық тақырыптар түпнұсқа мәтіндерінен алын-